

درس چهارصد و هفتاد و ششم

بحث راجع به ممکن و اقسام ممکن (۱)

أعوذ بالله من الشيطان الرجيم
بسم الله الرحمن الرحيم

فصل (۱۴).
فی اقسام الممكن^۱.

این بحث مطلبی ندارد من نگاه کردم و همان طور که بعضی گفتند - کتاب من هم مثل کتاب شماست - در اینجا هم دیدم و تذکر دادم که اصلاً تعجب است که چرا مرحوم آخوند این بحث را در اینجا آورده‌اند و این را می‌بایست در همان مباحث قبلی مطرح می‌کردند!

وجود دو نوع امکان در تقسیم ممکن

بحث راجع به ممکن و اقسام ممکن است. ایشان می‌فرمایند که در تقسیم ممکن دو نوع امکان وجود دارد؛ امکان اول امکان ذاتی است که به خود ذات و هویت شیء خارج تعلق می‌گیرد و این امکان ذاتی شامل همهٔ ممکنات از ماسوی‌الله می‌شود؛ یعنی هر چیزی که وجود برای او ضرورت ندارد متصف به امکان ذاتی خواهد بود چه مبدعات همان طور که قبلاً گفتیم؛ آنهایی که صرف نظر از امکان برای استفاضهٔ وجوب و استجلاب وجوب از آن وجود اتم، در وجود و ذات خودشان احتیاج به شرط و مقارنه و شیء دیگری ندارند. عالم ملائکه و عالم انوار و عالم عقول احتیاج به چیزی ندارند! نفس امکان ذاتی در وجود آنها کفایت می‌کند برای اینکه از جانب مفیض به آنها افاضهٔ وجود بشود و آنها در عالم اعیان تحقق پیدا کنند ولی بعضی از ممکن‌ها را داریم غیر از امکان ذاتی مثل مادیات احتیاج به چیزهای دیگری هم دارند مثلاً در زمانیات گفتیم که اگر یک پسری بخواهد متولد بشود این مشروط به این است که اول پدر او متولد بشود، آن امکان ذاتی در فرزند جای خود را عوض نمی‌کند تا خدا اول پسر را خلق کند و بعد پدرش را خلق کند، این یک جوری می‌شود!!

اما در مورد مادیات و زمانیات و آنچه را که بروز متی و این، مکان برای آنها ضرورت دارد در اینجا می‌بینیم که این حوادث صرف نظر از امکان ذاتی که برای خود آن ماهیت است یک شرایط دیگری را هم لازم دارد که آن شرایط خارج از ذات آنهاست که همراه با ماده موجب می‌شود که برای آن صورت یکی پس از

^۱ .الحكمة المتعالية، ج ۱، ص ۳۹۴.

دیگری برای آنها بیاید و همین‌طور این امکانی که در این ذات و هویت یک عین خارجی قرار دارد برای رسیدن به یک هویت دیگر باید آن ذات را مستعد کند که بتواند صورت دیگری برای او بیاورد که از این تعبیر به امکان استعدادی می‌شود. ممکن است یک شیء امکان ذاتی داشته باشد ولی امکانات استعدادی نداشته باشد. بنابراین اشیاء در وجود خودشان بر دو امکان قرار دارند؛ یا امکان ذاتی یا امکان استعدادی.

آن تقسیمی که در اینجا نسبت به امکان استعدادی می‌شود کرد آن امکانی است که در ارتباط با شیء دیگر ملاحظه می‌شود نه اینکه خودش فی حدّ نفسه [ممکن باشد]. فرض کنید که یک جنین که می‌خواهد تبدیل به علقه، مضعه و یک فرزند بشود گرچه خود این نطفه در ذات خودش امکان ذاتی برای انسان شدن دارد ولی امکان استعدادی ندارد زیرا این امکان استعدادی شرایطی را می‌طلبد که آن شرایط در نطفه و در حال جنین بودن منتفی است و باید آن شرایط مهیا شود تا اینکه صورت نوعیه مرتبه بعدی نسبت به این ممکن شود و الاً ممکن نمی‌شود و مستحیل و ممتنع است زیرا آن شرایط الآن مفقود است و محلّ برای این شرایط همان ماده است که آن ماده قابلیت برای تجدّد صورت دیگر را به واسطه این شرایط به خود می‌گیرد. بنابراین ممکن است که امکان ذاتی در یک شیء باشد ولی امکان استعدادی در یک شیء نباشد.

همین‌طور مرحوم آخوند می‌فرماید: یک شیء ممکن است که فی حدّ ذاته ممکن باشد ولی به نسبت به شیء دیگر واجب باشد مثلاً صورت خودش فی حدّ نفسه امکان ذاتی دارد ولی وقتی که انسان نسبت به ماده لحاظ می‌کند می‌بیند که واجب است و نسبت به ماده نمی‌تواند ممکن باشد ولی عرض نسبت به معروض [امکان دارد]. عرض فی حدّ نفسه امکان ذاتی دارد ولی نسبت به موضوع هم وجوب ندارد بلکه امکان دارد. البته ما نمی‌توانیم بگوییم که عرض به‌عنوان کلی امکان ذاتی دارد! شاید منظور ایشان عرض خاص است. یک شیء برای تحقق خارجی خودش عرض به‌عنوان کلی برای او وجود دارد اما عرض خاص مثلاً بیاضیت برای این کتاب یا سوادیت برای جلد این وجوب ندارد بلکه امکان ذاتی و خارجی دارد که همان امکان وقوعی است ولی خود موضوع نسبت به عرض موضوع فی حدّ نفسه و در ذات خودش امکان ذاتی دارد ولی وقتی که نسبت به اعراض سنجیده می‌شود دیگر امکان ندارد.

نحوه ارتباط یک شیء ممکن با شیء دیگر

بنابراین امکان هم به یک تقسیم دیگر در اینجا دو نحو فرض شد؛ یک امکان ذاتی که به خود شیء برمی‌گردد و یک امکانی که در ارتباط شیء با شیء دیگر ملاحظه می‌شود. وقتی یک شیء ممکن در ارتباط با شیء دیگر ملاحظه شد یا واجب است و یا ممکن است و یا نسبت به شیء دیگر ممتنع است. چیزی که الآن دارای این عرض است؛ شیئی که دارای سواد است - اگر به همین کتاب ملاحظه بشود - در شرایط فعلی،

بیاضیت آن ممتنع می شود چون تضاد قابل جمع در آن واحد و در محل واحد نیستند. از این نقطه نظر هر چیزی که دارای امکان ذاتی است می تواند واجب یا ممکن بشود و هر چیزی که دارای وجوب نسبت به شیء دیگر است لازم نیست که دارای امکان ذاتی باشد مثل باری تعالی که واجب الوجود است و وجوب او اقتضاء آن خلق و علیت برای معلولها را می کند درحالی که امکان ذاتی برای او حمل نمی شود. این ماحصل مطالبی بود که ایشان در اینجا گفتند. عرض کردم که خیلی مطلبی ندارد و سریع می شود متن را خواند.

فصل (۱۴).

المُمْكِنُ يَنْقَسِمُ إِلَى مَا يَكُونُ مُمْكِنًا الوجودِ فِي ذَاتِهِ وَ إِلَى مَا يَكُونُ مُمْكِنًا الوجودِ لِشَيْءٍ وَ كُلُّ مَا هُوَ مُمْكِنٌ الوجودِ لِشَيْءٍ فَهُوَ مُمْكِنٌ الوجودِ فِي ذَاتِهِ وَ لَا يَنْعَكِسُ^۱.

ممکن دو نوع می شود در خارج تصور بشود؛ یکی اینکه منقسم بشود به آنچه که فی حد ذاته ممکن الوجود است این همان امکان ذاتی است که روی همه اشیا بار می شود چه مبدعات و مجردات که وجود آنها احتیاج به زمان و حدوث ندارد - حدوث زمانی نه حدوث ذاتی - احتیاج به شرایط امکان، زمان، ترتب، مضیء زمان و تدرج ندارد **إلى ما يكون ممكن الوجود و** یا مثل مکان دارد.

قسم دوم ممکن آن ممکنی است که ممکن الوجود است و به ملاحظه شیء دیگر ممکن است. عرض به ملاحظه موضوع ممکن است ولی وقتی شما موضوع را با عرض لحاظ می کنید واجب می شود؛ یعنی در عروض عرض باید موضوع وجود داشته باشد ولی در خود موضوع لازم نیست عرض وجود داشته باشد البته عرض به معنای خاص منظور است، نه عرض کلی که آن عرض باید برای هر موضوعی باشد چون موضوع بدون عرض که نداریم!

و **كُلُّ مَا هُوَ مُمْكِنٌ الوجود ...** هر چیزی که برای چیز دیگر و نسبت به چیز دیگر ممکن الوجود است باید فی حد ذاته ممکن الوجود باشد چون همین که شما می گوید که برای او ممکن الوجود است به این معنا است که ممکن است این نباشد و چیزی که وجود و عدم در ذات او مساوی است ذاتاً ممکن الوجود است و **لا ينعكس**. ممکن است یک شیئی فی حد ذاته ممکن الوجود باشد و امکان ذاتی داشته باشد ولی نسبت به شیء دیگر واجب باشد. صورت، امکان ذاتی دارد ولی نسبت به ماده وجوب دارد و دیگر امکان ندارد.

تلمیذ: در قسم قبل بود: **ما يكون ممكن الوجود في ذاته بعد اینجا قسم دوم ممکن الوجود لشیء را آمد و فرمود که ممکن الوجود فی ذاته...**

استاد: نه، آن که **ممکن الوجود لشیء** است این حتماً باید فی حد ذاته هم ممکن الوجود باشد ولی به عکس آن نمی شود؛ یعنی شیئی که نسبت به شیء دیگر ملاحظه می شود؛ شما صورت را نسبت به ماده ملاحظه کنید، آیا نسبت به ماده ممکن است یا واجب است؟ واجب است چون ماده بدون صورت که نداریم!

پس صورت برای ماده واجب می شود درحالی که صورت برای ماده امکان ذاتی دارد.

تلمیذ: *خب اینجا فرمود که عکس آن نیست در صورتی که همان قسم اول ما یَکُونُ مَمکِنُ الوجودِ فی ذاته منتها برای شیء هم نیست مثل مجردات که فرمودید، مگر الآن این عکس آن نشد؟*

استاد: نه! خود ممکن الوجود لشیء دو نحو است؛ یعنی ایشان می خواهند بگویند که این ممکن الوجود لشیء، ممکن الوجود لذاته هم هست. آن مطلبی که گفتیم مربوط به مجردات است آن مطلب خارج از این قضیه بود. هر چیزی که ممکن الوجود است هر چیزی که ماسوی الله است چه مبدعات باشد که مجردات است و چه غیر مبدعات باشد هر دو اینها امکان ذاتی دارند. این یک مطلب است. البته ایشان این را بعداً نسبت به این قضیه می گویند منتها من اول گفتم.

ولی صحبت ایشان در اینجا این است که هر چیزی که امکان ذاتی دارد؛ چه مبدعات و چه غیر مبدعات و مادیات دارای امکان ذاتی است، ممکن است در ارتباط با شیء دیگر ممکن یا واجب باشد آن که نسبت به شیء دیگر ممکن است مثل عرض نسبت به موضوع است. عروض عرض برای موضوع ممکن است. الآن سواد که عارض بر این کتاب شده است عروض سواد بر این کتاب امکان دارد و ممکن الوجود است، می تواند عارض نشود و به جای سواد بیاض یا یک رنگ دیگر عارض شود. بنابراین گرچه خود سواد ممکن الوجود است ولی در ارتباطش با کتاب و حملش بر این موضوع باز امکان خودش را از دست نمی دهد. ولی یک چیزهای دیگری داریم که در عین اینکه ممکن الوجود هست در ارتباط با شیء دیگر واجب می شود مثل صورت که ممکن الوجود است ولی در ارتباط با ماده واجب الوجود می شود. ایشان می خواهند این را بگویند.

فَإِنَّ مِنَ الْمُمْكِنَاتِ مَا هُوَ مُمکِنٌ فِي نَفْسِهِ وَ لَا يَكُونُ مُمکِنٌ الوجودِ لشيءٍ آخَرَ بَلْ إِمَّا وَاجِبُ الوجودِ لشيءٍ آخَرَ كَالصُّورِ لِلْمَوَادِّ وَ الْمَوْضُوعَاتِ لِلْأَعْرَاضِ أَوْ مُمْتَنِعٌ الوجودِ لشيءٍ كَالجَوَاهِرِ الْقَائِمَةِ بِأَنْفُسِهَا!

بعضی از ممکنات صورت فی حد نفسه ممکنه مثل صورت انسانیت و صورت حیوانیت ولی برای شیء دیگر که ماده باشد ممکن الوجود نیست چون نسبت به آن واجب است تا صورت نباشد ماده تبدیل به نوع نمی شود تا صورت نباشد این ماده تبدیل به قرطاس نمی شود و هیولا تبدیل به شیء خارجی نمی شود.

بَلْ إِمَّا وَاجِبُ الوجودِ لشيءٍ آخَرَ ... یا برای شیء دیگر واجب الوجود است مثل صور برای مواد و موضوعات نسبت به اعراض همه آنها واجب الوجود هستند یا برای شیء دیگر ممتنع الوجود است كالصُّورِ لِلْمَوَادِّ وَ الْمَوْضُوعَاتِ لِلْأَعْرَاضِ ... [مثل صور برای مواد و موضوعات برای اعراض یا ممتنع الوجود برای شیئی مثل جواهری که بنفسه قائم اند] مثل عقول مفارق عالم انوار و ملائکه، اینها نسبت به شیء دیگر مثل انسان و نفوس ممتنع الوجود هستند زیرا آن عقول مفارق هیچ ارتباطی با عقول مقارن ندارند.

۱. همان، ص ۳۹۳ و ۳۹۴.

وجود دو نوع عقل

دو نوع عقل داریم؛ یک عقل مقارن داریم که آن عقلی است که خدا در ما جبلی کرده است و یک عقل مفارق داریم که آن عالم عقول است که این زیر نظر آن است و نمی شود بگوییم که [مستقل است] ولی عقل مفارق در ارتباط با ما ممتنع هستند زیرا آنها در حیز زمان و مکان قرار نمی گیرند پس نسبت به ما ممتنع الوجود هستند.

واجب الوجود بودن خداوند از همه و جوب و حیثیات

ثُمَّ مَا يَكُونُ مَمَكَّنَ الْوَجُودِ فِي ذَاتِهِ فَمَا أَنْ يَكُونَ إِمَكَانٌ وَجُودَهُ كَافِيَا فِي فَيْضَانِهِ مِنْ عِلَّتِهِ وَ إِمَا أَنْ لَا يَكُونُ.^۱

ایشان از اینجا بحث را روی مجردات و مادیات می برد، هر چیزی که در ذات ممکن الوجود باشد یا نفس امکانی که در این هست مثل ملائکه و عالم انوار و عالم عقول خب اینها احتیاج به زمان و مکان و سایر شرایط قرائن و مقارنات که ندارند و خود امکان ذاتی آنها کفایت می کند که فیضان وجود از علت شود و یا نه، احتیاج به چیزهای دیگری داریم؛ زمان، مکان، اعراض، سفیدی و هزارتا رنگ و لعاب باید باشد؛ ﴿هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي أَلْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ﴾^۲ هزارتا رنگ و لعاب می زند خلاصه خدا باید چیزهای دیگری هم داشته باشد تا بتواند اینها را درست کند. همین طوری که نمی شود که یک بچه بیرون بیاید و نه سیاه باشد و نه سفید باشد و نه قرمز باشد و هیچ رنگی نداشته باشد!

و تَحْقِيقُ هَذَا الْكَلَامِ يَحْتَاجُ إِلَى مُقَدِّمَةٍ وَ هِيَ أَنَّ جَمِيعَ الْمُمْكِنَاتِ مُسْتَنْدَةٌ إِلَى سَبَبٍ وَاجِبِ الْوَجُودِ لِذَاتِهِ وَ أَنَّهُ وَاجِبٌ مِنْ جَمِيعِ الْوُجُودِ وَ الْحَيْثِيَّاتِ وَ قَدْ فَرَّغْنَا مِنْ بَيَانِهِ.

[تحقیق این کلام نیاز به مقدمه ای دارد و آن این است که] همه ممکنات به یک سبب مستندات هستند که آن سبب واجب الوجود لذاته است. خدای متعال از همه و جوب و از همه حیثیات واجب است یعنی در ذات، اسماء، صفات، اراده و خلقت خود واجب الوجود است. در هیچ حیثیتی احتیاج به غیر ندارد! نه در ذات خودش متدلی به غیر است و نه در صفات و اسماء خودش احتیاج به غیر دارد. خود آن اسم برای ذات واجب است، اعمال آن اسم هم واجب است؛ یعنی آن اسم بخواهد در خارج اعمال کند احتیاج به چیز دیگری جز اراده خود مرید را ندارد. لذا واجب الوجود من جمیع حیثیات است. قبلاً این را گفتیم.

۱. همان، ص ۳۹۴.

۲. سوره آل عمران (۳) آیه ۶:

ترجمه: «خداست آنکه صورت شما را در رحم مادران می نگارد هرگونه اراده کند.» (محقق)

ذاتی بودن قبلیت علت بر معلول

فَكُلُّ مَا كَانَ كَذَلِكَ اسْتِحَالًا أَنْ يَخْتَصَّ صَدُورُ بَعْضِ الْأَشْيَاءِ مِنْهُ دُونَ بَعْضٍ وَ أَنْ يَخْتَصَّ بَعْضُ الْمُسْتَعِدَّاتِ بِالْفَيْضَانِ مِنْهُ دُونَ بَعْضٍ بَلْ يَجِبُ أَنْ يَتَسَاوَى نَسْبَتُهُ إِلَى الْكُلِّ وَ يَكُونُ عَامَّ الْفَيْضِ بَلَا خَلَلٍ لَكِنَّ الْبِرْهَانَ قَائِمٌ بِأَنَّ بَعْضَ الْمَمَكِنَاتِ وَجَدَّ قَبْلَ بَعْضٍ فِي سُلْسَلَةِ الْعُلْيَةِ قَبْلِيَّةً بِالذَّاتِ.

هر موجودی که دارای این خصوصیت است نمی‌شود که بعضی از اشیاء از او صادر بشود و بعضی دیگر صادر نشود. نسبت صدور برای همه یکسان است یعنی در صدور نسبت به بعضی از اشیاء احتیاج به چیزی ندارد، صادر می‌شوند و در صدور بعضی از اشیاء احتیاج دارد و نمی‌تواند صادر کند! این طور نیست! بعضی از مستعدات به فیضان وجود از طرف او اختصاص پیدا کنند ولی بعضی دیگر نه. [این طور نیست] بلکه نسبت همه مخلوقات باید به پروردگار مساوی باشد؛ همه مخلوقات و مصنوعات و آثار باید مساوی باشد. هیچ خللی در فیض او نباشد. خب تا اینجا درست است اما شما نسبت به مادیات چه می‌گویید؟! این مادیات که یکی پس از دیگری می‌آید! پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم ۱۴۰۰ سال پیش بود و در زمان خلقت آدم نبوده است درحالی که شما گفتید که هیچ اختصاصی در بعضی نسبت به بعضی نیست؟! هان! این هان، نفس از خود مستعد و قابل است شرایط مستعد و قابل شرایطی اش طوری نیست که بتواند استجلاب فیض کند و باید این شرایط مهیا شود تا فیض از آن ناحیه بیاید. آن شرایط زمان، مکان، سلسله علیت، آباء و اجداد، امهات و نظایر این مسائل است. قبلیت آن قبلیت ذاتی است یعنی داخل در زمانیات است و اینکه می‌گوید: **قَبْلِيَّةً بِالذَّاتِ** به خاطر این است که زمان است دیگر! وقتی در ذات حوادث زمان هست پس قبلیت آنها قبلیت ذاتی باشد دیگر یا قبلیت علت بر معلول قبلیت ذاتی است. وقتی که عمر و پدر بکر است نمی‌شود عمر و زودتر از بکر به دنیا بیاید این قبلیت قبلیت ذاتی است.

با مرحوم آقا - رضوان الله تعالی علیه - پیش مرحوم آقای حلبی بودیم خدا رحمتش کند. از حج برگشته بود زمان شاه بود و علمای دیگر هم بودند و صحبت راجع به استحباب زیارت مدینه قبل از حج یا بعد از حج بود. آن چیزی که در روایات داریم استحباب بعد است: **«يَا سُدَيْرُ، إِنَّمَا أَمَرَ النَّاسُ أَنْ يَأْتُوا هَذِهِ الْأَحْجَارَ فَيَطُوفُوا بِهَا ثُمَّ يَأْتُوا فَيُعَلِّمُونَا وَلَا يَتَّبِعُونَ لَنَا»**^۱ این را امام باقر علیه السلام فرمودند: استحباب بعد است ولی بعضی‌ها زودتر می‌روند و زیارت مدینه را ترجیح می‌دهند ولی خود من نه، من این طور نیستم حتی رغبت من نسبت به زیارت بعد بیشتر است یکی به خاطر استحبابی که دارد و یکی به خاطر اینکه انسان از اعمال فارغ شده

۱. الکافی، ج ۱، ص ۳۹۲؛ گلشن اسرار، ج ۱، ص ۱۷۱:

«ای سدیر، مردم امر شدند که به سراغ این سنگ‌ها بیایند و دور این سنگ‌ها طواف کنند (و این سنگ‌ها مقدمه برای ورود در حریم ماست) سپس به نزد ما بیایند و ولایتشان را به ما اعلام نمایند.»

تقریباً یک جور خیالش دیگر راحت شده است.

خلاصه در آنجا که بودیم مرحوم آقای حلبی استدلال می کرد و می گفت: اولاً اینکه روایت داریم و ثانیاً اینکه حج واجب است و زیارت معصومین علیهم السلام مستحب است و حج تقدم بر زیارت معصومین طبعی دارد. آنجا کسی حرف نزد، ما هم که آن موقع چیز نبودیم، معالِم می خواندیم ولی من همان موقع دیگر خجالت کشیدم [بگویم] که به نظرم این آمد که تقدم حج بر زیارت در وقت وجوب حج است و کاری به مدینه ندارد. بله، در صورت تعارض بین حج و غیر حج، حج تقدم طبعی دارد ولی این چه ربطی دارد؟! حج در ذی الحجه است و این زیارت در موقع غیر آن است که انسان بخواهد آن را مقدم بر آن قرار بدهد.

تلمیذ: الآن در این مسئله حج اختیار این استحباب با خود ما است یعنی مقدم بر آن زمان وجوب بکنیم یا بعد از آن؟ یعنی نظرشان این است که در این مرحله ما این استحباب را بعد از این زمان وجوب بیندازیم.

استاد: نه، اصلاً ایشان می خواستند بگویند که این باید بعد باشد چون حج اول است اینکه حج اول است چه ارتباطی به زیارت دارد؟! حج اول است در جای خودش! الآن حج در موقع حج واجب است و زیارت هم همیشه مستحب است حالا ما قبلاً برویم و زیارت کنیم یا بعداً برویم و زیارت کنیم از این نقطه نظر چه فرقی دارد؟! به حج چه ارتباطی دارد؟! مثل این است که بگویند که چون نماز در وقت مغرب واجب است بنابراین شما باید انفاق به این دو فقیر را از مغرب به تأخیر بیندازد. این انفاق مستحب است و صلاة مغرب واجب است و واجب تقدم طبعی بر انفاق دارد. خب واجب تقدیم طبعی دارد خب هنوز نیم ساعت فاصله هست شما می توانید در این فاصله انفاق کنید! بله، یک وقت بین واجب و امر مستحب تعارض می شود آن وقت می گویند که در آنجا واجب مقدم است. صحبت ما این بود که این هنوز حج انجام نداده این چه تقدم طبعی دارد؟! *تلمیذ: اینجا فرمودید که لازمه این علیت، زمان است در صورتی که در قبل فرمودید که حدوث مجردات ذاتی است.*

استاد: اصلاً ما دیگر از مجردات خارج شدیم! ما فعلاً راجع به مادیات داریم صحبت می کنیم.

تلمیذ: در مجردات که اینها حدوث دارند علت دارند دیگر! زمان هم نیست.

استاد: خب نباشد! پس همان امکان ذاتی آنها برای وجودشان کفایت می کند! در مجردات حرفی نداریم ولی در مادیات می گوئیم که غیر از امکان ذاتی شرایط دیگر هم لازم است؛ یکی از این شرایط زمان است، یکی از این شرایط علیت است؛ سلسله علیت پدر و جد و مادرها و این خصوصیات بر دیگری است. تا جد نباشد پدر به وجود نمی آید پس اول باید جد باشد بعد پدر باشد و بعد نوه باشد. به عکس که نمی شود باشد! پس در اینجا امکان ذاتی که برای اشیاء هست سلسله علیت، زمان، مکان و همه اینها هم باید باشند. اینها از این نقطه نظر با مجردات فرق می کنند.

علت اختلاف در افاضه

و نشاهدُ أيضاً تقدّم بعضِ الحوادثِ على بعضِ سلسلَةِ المتعاقباتِ تقدّمًا زمانياً فنقولُ هذا الاختلافُ في الإضافةِ و الصدورِ ليسَ من قبَلِ الواجبِ الوجودِ بالذاتِ بل لأجلِ اختلافِ الإمكانياتِ الذاتيةِ في الماهياتِ و الاستعداديةِ في القوابِلِ.

ما حوادث را هم می بینیم که یکی پس از دیگری هست و اینها تقدم زمانی دارند. پس می گوئیم که این اختلاف که چطور در مورد مبدعات احتیاجی به زمان نیست و در مورد ماده و مادیات احتیاج به زمان است، این اختلاف از قبل واجب الوجود نیست بلکه این اختلاف یک اختلاف ذاتی و هویتی خود شیء خارج است مثلاً واجب بخواهد بیاید ماء را خلق کند می آید یک ماده ای را ترکیب می کند و این ماده با آن ماده تبدیل به آب می شود، حالا بخواهید این واجب بیاد ملح را خلق کند دیگر نمی تواند همین ماده و این ماده را باز ترکیب کند و ملح درست کند. واجب هم این کار نمی تواند بکند، از او بر نمی آید! نمک یک عنصری دارد و ماء یک عنصر دیگری دارد، اگر قرار بر این است که واجب ماء را خلق کند باید عناصری را که خلق می کند عناصری باشد که از ترکیب آنها ماء خلق بشود. اگر ملح را می خواهد خلق کند باید ید و سدیم و اینها را مخلوط کند و از آنها ملح را خلق کند. حالا آیا می توانیم بگوئیم که چطور شد این اختلاف بین ملح و ماء به وجود آمد باینکه واجب واحد است؟! این اختلاف به خاطر خصوصیت ذاتی خود اینهاست! اگر قرار است آب خلق شود این عناصر باید به کار برده شود و اگر قرار است ملح خلق شود این عناصر باید به کار برده شود! اگر خود واجب الوجود بیاید و جایش را هم عوض کند باز نخواهد شد! آن باز ملح هست و آن هم باز ماء خواهد بود چون این ذاتی خودش است. این عناصر ذاتیات یک ماهیت را تشکیل می دهند و ذاتیات هم که لا یتغیر است.

بنابراین اختلاف در افاضه از قبل واجب الوجود نیست بلکه از قبل خود ذات اینهاست. نوه نمی تواند بر جد مقدم شود خدا هم نمی تواند این کار را انجام دهد! آیا خدا می تواند جای علت معلول را عوض کند؟! خدا هم نمی تواند چون سلسله علیت را خودش آورده و چیزی را که خودش آورده نمی تواند تغییر دهد! خدا آمده و گفته است که اگر قرار بر این باشد که این [پسر] متولد از این [پدر] باشد و بخواهد بعد از این بیاید تقدّم الشیء علی نفسیه است که محال است!

بَلْ لِأَجْلِ اخْتِلَافِ الإِمْكَانَاتِ الذَّاتِيَّةِ... این محالیت لازمه عالم وجود و عالم خلق است [به خاطر اختلاف ممکنات ذاتی] در ماهیات و امکان استعدادی در آنچه را قبول فیض می کنند و قبول یکی کم و یکی زیاد است.

اللهم صلّ علی محمد و آل محمد